

УДК 318.432.3

© Н.О. Гончарова, 2020

orcid.org/0000-0002-7747-2589

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.2.211923>

ГОНЧАРОВА Наталія Олексіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАР'ЄРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ

У статті акцентується увага на проблемі формування кар'єрних орієнтацій студентів. Проаналізовано теоретичні підходи до психологічних особливостей проектування кар'єри у студентському віці. Розглянуто ідею самореалізації як показника формування кар'єрних орієнтацій майбутніх фахівців. Аналізуються основні методи дослідження рівня готовності до побудови кар'єри. Схарактеризовано вибірку, етапи дослідження та проаналізовано отримані результати вивчення кар'єрних орієнтацій студентів. Обговорюється необхідність психологічного та організаційного супроводу кар'єри студентської молоді.

Ключові слова: *кар'єра, кар'єрні орієнтації, самореалізація, розвиток кар'єри, професійна підготовка, професійне становлення.*

Постановка проблеми. За сучасних умов особистісного і професійного становлення молодих людей, які визначаються високим рівнем інформаційного навантаження, відсутністю загальноновизнаних суспільством ціннісних пріоритетів, часових перспектив, кризовими явищами в економіці, особливої актуальності набувають проблеми формування кар'єрних орієнтацій майбутніх фахівців.

У визначенні умов успішного професійного становлення фахівця протягом всього професійного шляху особливу увагу привертає етап професійного навчання, на якому від майбутнього фахівця вимагається вміння розробляти варіанти свого професійного шляху, планувати його етапи, зіставляти професійні вимоги та свої здібності, ставити мету професійної кар'єри та визначати засоби її досягнення.

Студентство, як окрема група, є складовою частиною молоді, яка характеризується особливими умовами життя, побуту, праці, суспільною поведінкою, психологічними особливостями, ціннісними орієнтаціями. Сучасні тенденції у

дослідженні студентського періоду життя особистості є складною проблемою нашого сьогодення.

Ця складність обумовлена перш за все соціальними чинниками, які вводять у визначення даної категорії певну двозначність. Студентство розглядається як соціальна структура, що засвідчує самостійне самовизначення особистості в обранні життєвої перспективи, та водночас, перед особистістю постають соціальні правила, вимоги і норми, які детермінуються як з боку мікросередовища (найближчого значимого оточення), так і макросередовищем (правила і обов'язки студента в системі вищого навчального закладу) (Кон, 2006).

Ідея самореалізації значно вплинула на формування сучасної гуманістичної концепції розвитку кар'єри. Сучасна концепція розвитку кар'єри передбачає, різнобічний, філософський підхід до кар'єри фахівця як динамічного явища, що складається із багатьох компонентів у різних сферах життя людини.

Тому становлення майбутнього психолога в процесі підготовки у виші включає в себе не тільки набуття певних знань та навичок, а й формування професійно-орієнтованих установок, інтересів, ціннісних орієнтацій та спеціальних навичок, необхідних у подальшій роботі. Відбувається також соціалізація майбутнього фахівця, на яку впливають властивості особистості, і тісно пов'язаний з ними характер взаємодії із соціальним середовищем.

У студентів повинні бути сформовані не тільки професійні знання та вміння, певні особистісні якості, такі як мобільність, готовність до змін, вміння швидко та ефективно адаптуватися до нових умов, а й також розвинуті професійна спрямованість, особистісна готовність діяти в умовах ринкової економіки (Рева, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури свідчить про підвищення інтересу в науці до вивчення проблем кар'єрних орієнтацій фахівця (серед українських та російських вчених – О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка, М. С. Лукашевич, О. П. Щотка та ін.; О. С. Бажин, Н. А. Ісаєва, Л. А. Кудринська, Є. О. Могільовкин, О. Г. Молл, В. А. Поляков, В. Г. Почебут, М. В. Сафонова, С. І. Сотнікова, А. М. Шевелєва; серед зарубіжних вчених – Дж. Гордон, Л. Джуелл, Р. Елліс, Д. Т. Халл, Е.Х. Шейн та ін.). Професійну

кар'єру в сучасному розумінні визначають як форму реалізації професійного потенціалу, планування професійної кар'єри розглядають як динамічну характеристику процесу, який приводить людину до успіху у своїй професійній сфері.

У роботах, які стосуються психологічних аспектів професійної діяльності, професійного та особистісного становлення (О. М. Іванової, Н. А. Ісасвої, Є. О. Могільовкіна, О. Г. Молл, М. С. Пряжнікова, В. І. Слободчикова, В. О. Толочка та ін.), підкреслюється, що в професійному становленні провідне значення має активність особистості, її відповідальність за свій особистісний і професійний розвиток, який виступає основою суб'єктивного задоволення життям. Значущість цього аспекту для професійного життя людини і зумовили актуальність досліджень, спрямованих на виявлення психологічних особливостей кар'єрного проектування майбутніх учителів, оскільки їх професійна підготовка, специфіка й умови професійної діяльності зазнають значного впливу актуальної соціально-економічної ситуації.

Праці таких авторів, як Г. А. Антонюк, Т. М. Дридзе, І. В. Котляров, Ж. П. Тощенко присвячені прикладним аспектам проектування соціальних об'єктів та системам проектної діяльності. Вони визначають мету проектної діяльності, аналізують технологію соціального проектування (Рева, 2018).

В роботах І. В. Бестужева-Лади, В. І. Курбатова, П. Г. Щедровицького соціальне проектування аналізується як технологія управління різноманітними елементами соціальної дійсності, у тому числі й професійною кар'єрою.

Проектування кар'єри на сучасному етапі є актуальною проблемою дослідження у різних галузях знань, а саме у: політології (Р. Г. Григорян, Г. І. Дьомін); економіці (Н. В. Волкова, В. В. Гончаров, В. І. Курбатов); соціології (О. Б. Александрова, О. Я. Кибанов, Д. Ю. Чеботарьова); педагогії (Є. В. Кисельова, О. Л. Поминова, В. К. Шаповалов); психології (Є. О. Могільовкін, О. В. Москаленко, О. Г. Молл та ін.).

За останній період у психології з'явилася низка робіт, присвячених вивченню психологічних аспектів професійної кар'єри. Так, запропонована інтерпретація психологічної сутності кар'єри (Є. О. Клімов, Є. О. Могільовкін, О. Г. Молл), проведені дослідження у сфері кар'єрних орієнтацій студентів (Ю. О. Бурмакова, О. О. Жданович, О. П. Терновська), кар'єрної

готовності випускників вишу (О. С. Миронова-Тихомирова) та факторам кар'єрного зростання фахівця (Е. Ф. Зеєр, О. Г. Молл, О. В. Москаленко, М. С. Пряжников та ін.); можливості розвитку кар'єрних прагнень студентів на основі підвищення якості їх міжособистісних відносин (А. К. Канаматова) та ін. (Савчин, 2005).

У межах нашого дослідження ми розділяємо розуміння процесу проектування кар'єри як індивідуальної траєкторії майбутнього психолога протягом його підготовки у вищому навчальному закладі і до реалізації себе у професійній діяльності як фахівця (Рева, 2018; Тітова, 2016).

Здатність до кар'єрного проектування, що розглядається у контексті саморозвитку та самореалізації, виступає як здатність до передбачення подій зовнішнього та внутрішнього життя, пов'язаних із вирішенням задач майбутньої діяльності та саморозвитку. Під час проектування особистість ставить себе у центр проекту, передбачає результати не тільки власної діяльності, але й себе у оновленій якості (Максименко, 2006).

Постановка завдань. *Об'єктом* дослідження є процес становлення майбутнього професіонала. *Предметом* дослідження є особливості формування кар'єрних орієнтацій студентів. *Метою* дослідження є визначення особливостей впливу самореалізації на формування кар'єрних орієнтацій студентів на етапі їх професійної підготовки.

Психологія оптимального кар'єрного проектування майбутніх психологів як детермінанти їх професійної підготовки забезпечується такими **завданнями** як:

- 1) формуванням уявлення у осіб, які обирають професію про об'єктивні та суб'єктивні чинники майбутньої діяльності;
- 2) усвідомленням студентом власних психологічних особливостей та узгодженість їх із вимогами професійної діяльності;
- 3) використанням адекватних способів проектування успішності оволодіння професійною діяльністю.

Ці групи завдань тісно пов'язані між собою. У їх вирішенні розкриваються суб'єктивні та об'єктивні фактори, що зумовлюють формування кар'єрних орієнтацій і можливості успішної самореалізації особистості у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження рівня готовності до опанування професії та особливостей

формування кар'єрних орієнтацій студентів-психологів Полтавського вишу були використані «Опитувальник професійної готовності (ОПГ)» Л. Кабардової та методика «Структура мотивації трудової діяльності» К. Замфір (Моргун, Тітов, 2012).

Методика «Опитувальник професійної готовності (ОПГ)» Л. Кабардової дає змогу виявити рівень готовності до опанування певної професії, спираючись на рівень знань та наявність природних здібностей досліджуваного, а також визначити ті професії і спеціальності (у всіх сферах професійної діяльності і у кожній окремо), які є найбільш привабливими для досліджуваного. За допомогою даної методики досить легко можна визначити обґрунтованість або необґрунтованість професійних виборів особистості (Моргун, Тітов, 2012).

Методика «Структура мотивації трудової діяльності» К. Замфір дозволяє визначити співвідношення компонентів мотивації трудової діяльності – внутрішньої мотивації, зовнішньої позитивної мотивації і зовнішньої негативної мотивації. Також вона дає змогу порівняти вираженість різних видів мотивації та визначити таким чином ставлення до виконуваної трудової діяльності і спонукальну силу мотиваційного комплексу досліджуваного (Моргун, Тітов, 2012).

Отримані результати дозволили виявити певні особливості проектування професійної кар'єри студентів психологічних спеціальностей.

1. Досліджені нами студенти виявляють найбільше схильностей до роботи з людьми, тобто ми можемо констатувати прояв найбільшого інтересу досліджуваних до тієї сфери, до якої належить і їх власна професія. Професійні інтереси досліджуваних зосереджені у сфері «Людина - людина» (87%), куди належать професії, де об'єктом праці є люди, групи, колективи. Отже, досліджувані позитивно ставляться та здебільшого застосовують свої вміння у спілкуванні та безпосередній взаємодії з іншими людьми. До цієї сфери можемо віднести працівників сфери обслуговування, медицини, педагогіки, юриспруденції тощо. Тобто майбутні психологи проявили зацікавленість та професійний інтерес саме до тієї сфери, до якої належить їх професія. Це є свідченням того, що вони бачать себе саме у цій професії, оскільки тут є змога

виявити свої вміння та задовольнити професійні бажання до виконання певної діяльності.

2. Дослідження структури мотивації трудової діяльності дозволяє зробити висновок про те, що за середніми показниками найбільш вираженою є зовнішня позитивна мотивація (44 %), менш вираженою є внутрішня мотивація (38 %), а найменше вплинула на вибір професії психолога за результатами цього дослідження зовнішня негативна мотивація (18 %). Проаналізувавши зміст самих відповідей, бачимо, що важливе значення мають ті мотиви, які пов'язані із можливістю отримати грошовий заробіток за працю і просунутись по службі.

Таким чином, відношення мотивів за результатами дослідження майбутніх психологів не є цілком оптимальним, оскільки демонструє переважання зовнішньої мотивації над внутрішньою, але все ж зовнішня позитивна мотивація професійної діяльності переважає зовнішню негативну. Отже, ставлення досліджуваних до трудової діяльності є загалом позитивним і спонукальна сила мотиваційного комплексу у них є яскраво вираженою.

3. Порівняльний аналіз структури мотивації студентів старших і молодших курсів свідчить, що внутрішня мотивація більшою мірою розвинена у студентів старших курсів (47 % проти 30 % студентів молодших курсів). Зовнішня позитивна мотивація, навпаки, є більш притаманною для студентів молодших курсів (53 % проти 33 % студентів старших). Зовнішня негативна мотивація представлена в обох групах найнижчими показниками і становить 20 % у студентів старших і 17 % у студентів молодших курсів.

Таким чином, можемо зробити висновок, що для студентів старших курсів найбільш характерною є внутрішня мотивація (47 %), а для студентів молодших – зовнішня позитивна (53 %). Відношення мотивів студентів старших курсів є більш оптимальним, ніж у студентів молодших курсів, оскільки демонструє переважання внутрішньої мотивації над зовнішньою.

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо говорити про те, що структура мотивації студентів старших курсів є найбільш професійно спрямованою та сприятливою для майбутньої професійної діяльності за обраним фахом. У студентів старших курсів також вищий рівень готовності до

професійної діяльності порівняно зі студентами молодших курсів.

У сучасній психолого-педагогічній літературі окреслюються такі основні шляхи розвитку кар'єрного зростання особистості. Дослідження особистісних детермінант успішності професійної діяльності психолога традиційно орієнтовані на виявлення особистісних властивостей, професійно важливих якостей, здібностей і умінь, які є притаманними цій професії. При цьому часто йдеться не про особистість психолога, а про особистісні чинники, що детермінують професійну успішність. Оскільки сучасна професія психолога має велику кількість спеціалізацій, то стосовно різних сфер психологічної практики професійно значущими виявляються різні, а іноді й протилежні здібності та особистісні властивості. Очевидно, що окремі інструментальні уміння, здібності та особистісні властивості не можуть забезпечити професійну діяльність, оскільки сприяють успіху тільки при сформованій мотивації і розвиненій професійній спрямованості особистості (Савчин, 2005).

Психологічним механізмом професійної спрямованості особистості, зокрема на оволодіння професією психолога, виступає єдність особистісних якостей та особливостей, яка включає складну багаторівневу структуру мотивів, цінностей, особистісних смислів і здібностей, що визначають професійно важливі якості.

Науковці багаторазово зверталися до вивчення особистісних особливостей психологів, розглядаючи їх з різних теоретичних позицій, адже професійна діяльність психолога вимагає від фахівця такого високого рівня майстерності, який дозволяє гнучко і творчо в досить обмежений час отримувати інформацію, збирати психологічний анамнез та ставити психологічний діагноз, підбирати та адаптувати техніки й методики, спостерігати за станом клієнта та змінами його світосприйняття, оцінювати правомірність обраних методів і власної роботи, організовувати творчий пошук більш адекватних прийомів, методів, розробляти програми психологічного впливу і позитивних змін у самопочутті та поведінці клієнта, не порушуючи при цьому необхідних професійних правил і принципів психологічного консультування і наскрізну технологію психоконсультативного процесу (Рева, 2018; Тітова, 2016).

Отже, у науковій літературі найчастіше виділяють такі професійно-важливі якості психолога, як діяльнісні та поведінкові, індивідуально-психологічні якості, соціально-психологічні та морально-психологічні характеристики. Високий рівень розвитку професійних якостей є одним із найважливіших чинників професійної спрямованості, які не тільки характеризують певні здібності, але й органічно входять до їх структури, розвиваючись у процесі навчання і практичної діяльності майбутніх психологів.

Особистісні якості практичного психолога здійснюють вплив на успішність професійної діяльності і тому потребують спеціальних умов для їхнього розвитку. Психологічна підготовка студентів до самостійної діяльності передбачає формування соціальної та професійної зрілості майбутнього психолога.

Таким чином, психологічна готовність студентів-психологів до проектування професійної кар'єри – це цілеспрямований вияв потенціалу особистості, що включає її переконання, мотиви, погляди, почуття, якості характеру, знання, уміння, навички. Готовність досягається у процесі професійної фахової підготовки і є результатом всебічного особистісного розвитку особистості майбутніх психологів з урахуванням вимог професійної психологічної діяльності.

Підготовка майбутніх психологів до творчої та ефективної праці вимагає не лише формування професійних знань, умінь та професійної компетентності, але й передбачає необхідність спеціальної психологічної підготовки. Вона повинна розглядатися як підготовка до психологічної діяльності, а не до праці загалом. Психологічна підготовка полягає у формуванні тих якостей особистості, що забезпечують досягнення успіху у певному напрямі діяльності практичного психолога. Така підготовка повинна охоплювати всі сторони особистості.

Механізмами розвитку готовності до професійної діяльності психолога є механізм емоційно-вольової саморегуляції; механізм ціннісно-сислової саморегуляції, тобто встановлення відповідності між цілями професійної діяльності й системою особистісних цінностей та усвідомлення можливості реалізації особистісних прагнень засобами професійної діяльності; механізм самоідентифікації (усвідомлення і прийняття професійної ролі); механізм самосуб'єктивації (прояв суб'єктної

активності стосовно себе, самостворення себе як суб'єкта життєдіяльності).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, психологічна готовність студентів-психологів до проектування професійної кар'єри – це цілеспрямований вияв потенціалу особистості, що включає її переконання, мотиви, погляди, почуття, якості характеру, знання, уміння, навички. Готовність досягається у процесі професійної фахової підготовки і є результатом всебічного особистісного розвитку особистості майбутніх психологів з урахуванням вимог професійної психологічної діяльності.

Підготовка майбутніх психологів до творчої та ефективної праці вимагає не лише формування професійних знань, умінь та професійної компетентності, але й передбачає необхідність спеціальної психологічної підготовки. Вона повинна розглядатися як підготовка до психологічної діяльності, а не до праці загалом. Психологічна підготовка полягає у формуванні тих якостей особистості, що забезпечують досягнення успіху у певному напрямі діяльності практичного психолога. Така підготовка повинна охоплювати всі сторони особистості.

Механізмами розвитку готовності до професійної діяльності психолога є механізм емоційно-вольової саморегуляції; механізм ціннісно-сислової саморегуляції, тобто встановлення відповідності між цілями професійної діяльності й системою особистісних цінностей та усвідомлення можливості реалізації особистісних прагнень засобами професійної діяльності; механізм самоідентифікації (усвідомлення і прийняття професійної ролі); механізм самосуб'єктивації (прояв суб'єктної активності стосовно себе, самостворення себе як суб'єкта життєдіяльності).

Тому формування кар'єрних орієнтацій студентів є складним багатоаспектним явищем, що має психологічну основу і характеризується низкою показників (специфіка професійної самооцінки, смисложиттєві орієнтації, особистісне самовідношення), серед яких пріоритетне значення має самореалізація особистості у професійній діяльності (Савчин, 2005).

Майбутні психологи ще у період навчання мають бути впевнені, що їх інтелектуальний та творчий потенціал буде затребуваним на ринку праці. У студентів повинні бути

сформовані не тільки професійні знання та вміння, певні особистісні якості, такі як гнучкість, готовність до змін, вміння швидко й ефективно адаптуватися до нових умов, а й також розвинуті професійна спрямованість, особистісна готовність професійно реалізувати себе в сучасних умовах.

Таким чином, характерною особливістю змісту та технології усіх структурних елементів процесуально-змістовної моделі проектування кар'єри майбутніх психологів у процесі професійної підготовки є їх спрямованість на створення можливостей та умов формування й розвитку кар'єрної готовності у межах обраної спеціальності; на розвиток особистісно-професійної компетентності, яка сприяє кар'єрному зростанню та реалізації кар'єрного потенціалу, успішному працевлаштуванню та посадовому просуванню.

Перспективами подальших розвідок може слугувати вивчення особливостей кар'єрного проектування у процесі професійної підготовки майбутніх психологів, що вимагають подальшого вивчення та вдосконалення з урахуванням вікових особливостей розвитку студентів та специфіки їх спрямованості на працю, і на основі цього розробки цілеспрямованої системи психологічного супроводу навчання майбутніх фахівців.

Список використаних джерел

- Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 255 с.
- Максименко С. Д. Генезис существования личности. Киев : КММ, 2006. 240 с.
- Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : Слово, 2012. 464 с.
- Рева М. М. Особливості розвитку життєвої перспективи майбутніх психологів у процесі професійного навчання. *Психологія і особистість*. 2018. № 1 (13). С. 106–117.
- Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 350 с.
- Тітова Т. Є. Дослідження смислових аспектів особистісної саморегуляції студентів-психологів. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). С. 211–221.

References

- Con, I. S. (1989). *Psychology of early adolescence [Age psychology]*. Moscow: Enlightenment [in Russian].

- Maksimenko, S. D. (2006). *Genezis sushchestvovaniia lichnosti [The genesis of the existence of personality]*. Kiev: KMM [in Russian].
- Morgun, V. F., Titov, I. G. (2012). *Osnovi psichologichnoi diagnostiki [Fundamentals of psychological diagnosis]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Reva, M. M. (2018). Features of development of life prospects of future psychologists in the process of professional training [Features of value-semantic self-regulation of adolescents]. *Psykholohija i osobystistj [Psychology and personality]*, 1(13), 106-117 [in Ukrainian].
- Savchin, M. V. (2005). *Vikova psichologiia [Age psychology]*. Kyiv: Akademvidav [in Ukrainian].
- Titova, T. E. (2016). Research of semantic aspects of personal self-regulation of students-psychologists [Features of value-semantic self-regulation of adolescents]. *Psykholohija i osobystistj [Psychology and personality]*, 2(10), 211-221 [in Ukrainian].

N. Goncharova

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF STUDENT'S PROFESSIONAL ORIENTATIONS FORMATION

The article focuses on the problem of formation of students' career orientations. Studentship is seen as a social structure that is characterized by specific conditions of life, work and by the social behavior, psychological features, value orientations. Theoretical approaches to the development of career orientation and career designing problems in the student age are analyzed. Processual essence of future professional's career is considered in three aspects: personal, social and organizational. The personal aspect provides consideration of this phenomenon from the position of the personality, reveals the peculiarities of the doer's vision of the career. The social aspect is defined through the idea of a career from the perspective of society. Organizational aspect provides understanding of a career as a focused official and professional growth, gradual promotion by career ladder, the changing of qualification opportunities. The article considers the idea of self-realization as an indicator of formation of future specialists' career orientations within modern conception of career development, namely lifestyle, values, freedom of choice, individual differences, flexibility in the perception of changes and setting goals, variety in achieving of them. In the article there is offered a constructive and functional structure of psycho-pedagogical support of the process of formation of a professional career in the context of the idea of self-realization. It contains the following components: familiarization with the essence and the features of a professional career; execution of psycho-pedagogical diagnostics; individual consulting of future specialists; conducting of psychological training programs aimed at the formation of knowledge, abilities and skills of professional training; identifying the real prospects of professional growth.

Key words: career, career orientations, self-realization, career development, professional training, professional becoming.

Надійшла до редакції 5.07.2020 р.